

Afscheid nemen en groei (1993)

Sieth Delhaas

St. Vrouw-en-geloof - Groningen, Woodbrokers Kortehebben/ Beetsterzwaag 5.11.1993

Inleiding

Naast de aanwijzing van Judith Viorst¹ in haar boek dat het voor het verwerven van inzicht in ons leven wezenlijk is, dat we inzicht hebben in de manier waarop we met verlies omgaan, is het de bedoeling van deze kadertraining, dat we ons bezig houden met de vraag; dienen zich bij vrouwen, die zich betrokken weten bij feminisme en theologie, nog een aantal specifieke vragen aan?

Corrie Dijksterhuis heeft in haar toelichting op het thema een aantal voorbeelden daarvan gegeven.

Ik wil in mijn inleiding op die vragen ingaan aan de hand van eigen ervaringen, ervaringen van andere vrouwen en opmerkingen over feminisme als cultuur-kritiek.

Daarbij wil ik gebruik maken van een methode uit de vrouwenstudies filmgeschiedenis². In die methode, die de betekenissen in de filmtekst bestudeert - een filmtekst bestaat uit beelden en geluid van de film - en die filmsemiotiek wordt genoemd, vanuit die semiotiek dus is men geïnteresseerd in de vraag: hoe komt het dat de filmtekst vaak wordt waargenomen als oen verhaal dat zich als vanzelf lijkt te ontrollen?

De filmsemiotiek onderzoekt niet alleen de filmtekst en de rol van de zender, de regisseur of de cameraman enzovoort, maar ook de plaats; van de toeschouwer. Degene die de film bekijkt. In de algemene filmsemiotiek staat de film als; tekst niet los van de maatschappelijke werkelijkheid, maar is er ook niet aan ondergeschikt.

Maar, in de feministische filmsemiotiek is de maatschappelijke werkelijkheid de enige werkelijkheid. Dus: het vanuit je plek als vrouw in deze samenleving kijken met een cultuurkritische blik.

In de klassieke films – zoals de Hollywood films – zijn de regisseur en het publiek van ondergeschikt belang. De regisseur heeft zich namelijk te onderwerpen aan conventies van de waarschijnlijkheid. Er moeten goede films gemaakt worden en het publiek wil een goede film zien.

Hoe weet men wat het publiek onder ‘goed’ verstaat? Daarvoor zorgen publieksonderzoeken door middel van statistieken en enquêtes. De vraag is: wie stellen deze vragen voor statistieken en enquêtes samen? Waar wordt naar gevraagd? M.a.w. de conventies, dat zijn de

¹ Viorst, Judith, *Noodzakelijk verlies* (Baarn 1993)

² Mare, Heidi de, *Vrouwenstudies filmgeschiedenis* in: 'Filmkunde, een inleiding' (Open Universiteit, Heerlen 1991)

afspraken en gewoonten die in de westerse maatschappij bestaan, zijn uitgangspunten van die vragen. Daarop wordt geantwoord. Met die richtlijnen worden films gemaakt.

ik wil een voorbeeld geven over een bepaald feministisch filmonderzoek. Dit onderzoek verzette zich tegen de rollen die vrouwen in de klassieke Hollywoodfilm spelen. Het zijn de zorgzame (huisvrouw/moeder) en de alleenstaande vrouwen (weduwen/gescheiden/ongetrouwd), die altijd een ondergeschikte plaats innemen ofwel aan het eind van het verhaal alsnog ingevoegd worden in de patriarchale cultuur.

Ook de zelfstandige vrouwen (carrièrevrouw of de femme fatale) zijn hieraan onderworpen. Ofwel zij trouwen, ofwel zij sterven. Dit laatste is de enige mogelijkheid om die ondergeschikte positie te weigeren, Het zijn dus vanuit feministisch gezichtspunt weinig bijzondere vrouwbeelden.

Binnen vrouwenstudies filmgeschiedenis wil men niet alleen naar deze rollen van vrouwen kijken. Want, zeggen zij, daarin zie je alleen het manifeste verhaal, dat wat zichtbaar is.

Er gebeurt namelijk iets anders, zegt Heidi de Mare, de onderzoekster: het filmverhaal wordt beheerst door allerlei regels die niet onmiddellijk zichtbaar zijn.

Voorbeeld: in een klassieke film over liefde zie je dat de vrouw van rol wisselt. In het begin is zij bijvoorbeeld huisvrouw of moeder, aan het eind een carrièrevrouw, maar ook het omgekeerde komt voor: van carrièrevrouw naar huisvrouw/moeder. Het mannelijk personage vertoont echter geen verandering, Hij blijft de echtgenoot, vader of carrière- man. Of hij is vanaf het begin een misdadiger of gek.

De vrouw laat dus activiteit zien in de zin van verandering. De man toont standvastigheid, dat in het onderzoek als A wordt benoemd.

De feministische reactie op deze zienswijze is: 'als we kijken naar de manier waarop die **verandering** en passiviteit tot stand komt, dan zie je dat het vrouwelijk personage ertoe gebracht moet worden om te veranderen. Zij krijgt hulp doordat er in het verhaal iets gebeurt, zij kan reageren, Daarentegen moet het mannelijk personage voortdurend handelen (actiefilms, zoals de western en de oorlogsfilm zijn in die betekenis bij uitstek 'mannenfilms').

Op manifest – op het zichtbare – verhaalniveau wacht het vrouwelijk personage ad. Reageert. Zij is passief. Het mannelijke personage moet voortdurend van alles doen, hij is actief. Of beter gezegd: een personage in e klassieke liefdesfilm is **vrouwelijk** doordat het een **passieve activiteit** vertoont. Het verandert, maar doet niets. Daarentegen is een personage **mannelijk** als het van alles doet, maar niet verandert (een actieve passiviteit).³

Werkelijkheid een verhaal

Ik wil hier de feministische filmanalyse verlaten, maar ik wil er twee opmerkingen bij maken die ons behulpzaam kunnen zijn bij het thema van vanmiddag: afscheid – tussen haakjes nemen – en groei

Het eerste is dat niet alleen in de klassieke Hollywoodfilm. Ook in onze westerse cultuur wordt de werkelijkheid in het algemeen gezien als *een verhaal dat zich als vanzelf ontrolt*.

³ Mare, Heidi, idem

Het tweede is: als een vrouw zich in deze werkelijkheid niet *vrouwelijk* gedraagt, dus als passieve actieve, *dan veroorzaakt zij breuken in dat zichzelf ontrollende verhaal.*

Waarom is het belangrijk dat wij bij het thema man *afscheid en groei* de feministische vragen stellen?

Een discussiepunt voor hierna:

Ik denk dat wij naast de opmerking van Judith Viorst, – dat we pas inzicht krijgen in ons leven als we inzicht hebben in de manier waarop we met verlies omgaan -, onmiddellijk de opmerking zouden moeten zetten: voorwaarde bij het inzicht krijgen in ons leven is het bewustzijn van de maatschappelijke onderschikking van vrouwen.

Autonomie en intimiteit

In het hoofdstuk ‘Liefde en haat in de huwelijkse staat’, schrijft Viorst: mannen streven autonomie na; vrouwen hunkeren naar intimiteit’ (...)

‘Uit onderzoeken blijkt consequent dat “meer vrouwen dan mannen frustratie en ontevredenheid over hun huwelijk melden; meer vrouwen melden negatieve gevoelens; meer vrouwen melden huwelijksproblemen; meer vrouwen beschouwen hun huwelijk als ongelukkig, overwegen scheiding en hebben spijt van hun huwelijk; en een kleiner aantal meldt kameraadschap’, bovendien voegen vrouwen zich meer in wat mannen van hen verwachten en doen meer concessies en sluiten meer compromissen. In het kort brengt Judith Viorst. hun problemen terug op de onverenigbare verlangens van partners en de daaruit voortkomende conflicten en teleurstellingen.

Als je het alleen maar laat bij onverenigbare verlangens dan kun je misschien wel groeien bij die acceptatie, maar waar groeien deze vrouwen dan naartoe? Er blijft op deze manier veel buiten beeld. Bijvoorbeeld het antwoord op de vraag waarom streven mannen naar autonomie? Zijn ze daar zelf werkelijk zo gelukkig mee?

Waarom hunkeren vrouwen naar intimiteit? Heeft dat iets met haar zogenaamde vrouwelijkheid te maken? Of is dat een algemeen menselijk verlangen waaraan vrouwen wellicht meer herinnering hebben dan mannen?

Hoe komt in het dat mannen dit wellicht zijn kwijt geraakt in hun leven?

Heeft onze westerse cultuur daar misschien iets mee te maken?

En verzijn de vragen er zelf maar bij.

Doordat vrouwen die zich betrokken weten bij feminisme en theologie – en nu zijn we weer helemaal bij onszelf terecht – door het vragen stellen vanuit het uitgangspunt: (nemen) en groei anders.

Corrie Dijksterhuis heeft het woord *nemen* tussen haakjes gezet.

Uit de feministische geschiedenis van de laatste 25 jaar is te zien dat het woord *nemen* in de groei van vrouwen een grotere rol is gaan spelen dan voor die tijd, En het woord *nemen* verbind ik dan aan: het leven en wat daarin gebeurt niet meer als vanzelfsprekend nemen, als de film die zich ontrolt. Het woord *nemen* verbonden met de strijd die vastzit aan de breuk die ontstaat als je de levensloop niet meer als vanzelfsprekend neemt.

De klassieke Hollywoodfilm neem ik als patroon zoals onze cultuur verwacht dat ons leven verloopt: opgroeien, trouwen, kinderen krijgen, oma worden en sterven. Zie de illustraties in de tentoonstelling van bijvoorbeeld *Tijd van leven* in het Amsterdams Historisch Museum deze zomer.

Als je je onttrekt

Wat zien we gebeuren als vrouwen vanuit feministische theologie, ik houd dat woord maar aan, je kunt ook zeggen vanuit feministisch uitgangspunt, zich onttrekken – vrijwillig of gedwongen – aan de zich als vanzelf ontrollende film van het leven? Ik neem daarvoor de ervaringen uit mijn eigen of andervrouws leven:

- Me al enkele jaren oriënterend binnen het veld van feminisme en later feministische theologie, ging ik vragen stellen rondom mijn bijna twintig jarig huwelijk. Die vragen werden verdiept en aangescherpt doordat ik juist in die periode samen met andere vrouwen begon aan het onderzoek onder vrouwen over hun verwachtingen van huwelijk, relaties en pastoraat. Hierover schreef ik in 1981 'Blikopener'.⁴ Tijdens de gesprekken die wij als vrouwen elkaar in het voorbereidend onderzoek durfden stellen en in de verhalen die we elkaar vertelden, verhelderden wij onze situatie. Samen vonden wij antwoorden op gevoelens van onlust, woede, verdriet, onvoldaanheid, onmacht etc. Wij kwamen daartoe omdat wij voor onszelf een plek hadden gecreëerd waarin wij vragen konden stellen en verhalen konden vertellen, die onmogelijk waren binnen onze voormalige situaties. Namelijk als vrouw, echtgenote binnen een leefwereld of (huwelijks)instituut waarin het vanzelfsprekend was dat je de vuile was niet buiten hing. Dat je vanzelfsprekend aannam dat 'een man meer autonoom is' en 'een vrouw meer verlangt naar intimiteit', maar dat je in deze wereld nu eenmaal niet alles kunt krijgen. Kortom. we hadden maar te blijven in de rol die de film van het leven ons op legde. Die gesprekken en vragen hebben mij de moed gegeven om na twintig jaar huwelijk uit te breken uit een uitzichtloze situatie. Afscheid nemen, heel bewust, veel pijn, maar ik kon groeien omdat ik door de gesprekken en vragen bevestiging had gekregen van vrouwen die met soortgelijke vragen en levens zaten.

⁴ Delhaas, Sieth, *Blikopener, vrouwen spreken zich uit over relaties en pastoraat* (Amersfoort 1981)

- In het boekje 'Eva, poets je appel...'⁵ schrijft Diewerke Folkertsma 'Ik moest mijn eigen weg gaan: van betaald werk in het onderwijs naar economische afhankelijkheid als huisvrouw in het huwelijk en van huisvrouw tot bijstandsvrouw bij de echtscheiding. Het was in 1977 toen me dat etiket 'bijstandsvrouw' werd op geplakt Ik had mijn gedicht *Crisis* anderhalf jaar daarvoor geschreven en m'n naam er met moeite onder gekrabbeld. Ik was heel dicht bij mezelf gekomen en vastbesloten dat zo te houden. Vijf jaar trok ik uit om sterk worden, daarna wilde ik een deeltijdbaai zoeken; dat was mijn bestek.'

Afscheid nemen

Afscheid nemen, veel pijn en groei.

Die nieuwe groeisituatie brengt opnieuw strijd in dit geval. Diewerke stelt in haar nieuwe situatie opnieuw vragen. Zij ervaart zichzelf als bijstandsvrouw vanuit haar huwelijk gekomen, als een door de samenleving armgemaakte vrouw. Als onderwijzeres had zij bij haar huwelijk haar baan moeten opgeven. Kinderopvang was er niet. De bijstandsuitkering werd gekort. De groei deed nieuwe vragen rijzen en vanuit afscheid nemen van de situatie van politiek niet-geëngageerde vrouw door veel pijn en moeite naar politiek geëngageerd ontstond haar boek 'Eva, poets je appel...'

Zowel van mezelf met 'Blikopener', als van Diewerke is te zeggen dat wij hoogstwaarschijnlijk onze geschreven producten niet aan de vrouwenbeweging hadden kunnen aanbieden als wij de vragen behorend bij feminisme (en theologie) niet hadden gesteld.

Uit de feministische theologie en de vrouw-en-geloofbeweging is in 1987 de Eerste Oecumenische Vrouwensynode voortgekomen De weg van – laten we zeggen 1975, toen via de Assemblee van de Wereldraad van Kerken, de eerste kiemen van feministische theologie ontsproten - tot 1987 is er voor vele vrouwen één geweest van afscheid nemen. Soms gedwongen, van kerk, geloof, oude verhalen, joods-christelijke traditie. Voor velen via een pijnlijk verlies, voor velen ook naar groei. Groei om naar andere vormen en inhouden te zoeken van religiositeit. Laat ik dat ruime woord maar gebruiken in plaats van godsdienst.

Sterven en rouw

Zijn er, vraagt Corrie Dijksterhuis zich in de toelichting op het thema van vandaag af - zijn er met name vanuit het omgaan met sterven, rouw en dood nieuwe inzichten en een eigen vraagstelling aan te geven vanuit feminisme en theologie?

Ik kan daarop vanuit mij eigen ervaring maar ook vanuit de ervaringen van anderen antwoord op geven: ja en de groei is verzekerd

Toen wij, in mijn gezin, in de herfst van 1986 het bericht kregen dat mijn partner een niet te genezen vorm van kanker had, begon voor ons een periode van afscheid nemen, maar tegelijkertijd van verzet.

Tegen beter weten in tegen de lichamelijke dood in de eerste plaats. Want hoop doet ondanks beter weten, leven. Maar verzet vooral omdat deze ziekte voor ons symbolisch was voor allerlei vormen van onrecht in ons leven dat we net uit de puinhopen van het verleden waren begonnen nieuw op te bouwen

⁵ Folkertsma, Diewerke, *Eva poets je appel...* (Gorinchem 1992)

Maar ook verzet tegen wat wij zagen als onrecht in de samenleving en waartegen wij ons al jarenlang verzetten.

Verzet ook tegen de onwijsheid van de medische instituten binnen zowel de allopathie als alternatieve geneeswijzen. En wat al niet meer.

Tegelijkertijd met het verzet groeiden wij. Mijn geliefde naar de overgang van het leven naar de dood. Ik naar zonder hem verder leven.

Daarna het afscheid nemen van het lichaam in de aarde, de rituelen daaromheen die ook tegelijkertijd groei betekenden. Niet alleen voor mij en mijn kinderen, maar ook voor de omstanders. In een wijde straal van kracht.

In een proces van afsterven en groeien is na vijf jaar het boek geschreven waarin ik verslag doe van dit proces.⁶ Een boek dat geen bestseller wordt. Dat kranten niet willen bespreken of negatief afdoen als 'zo moet het dus niet'. Maar waarvan mannen en vrouwen die de confrontatie met het eigen levenseinde aadurven, jongeren ook vooral, merk ik, veel leren over leven en dood.

Ik heb dit kunnen doen door voortdurend voort te gaan met het stellen van vragen aan dit leven en ook aan de dood vanuit een feministische cultuurkritiek.

Ritueel

Ik kom daarmee op het ritueel. Dat woord heb ik zoeven al gebruikte. Door de jaren heen heb ik geleerd wat rituelen betekenen. Rituelen als gedenkstenen plaatsen. Zichtbare tekens opdat we ons herinneren als we er weer langs lopen of er met opzet naar teruggestuurd moeten worden om de moed, de groei erin te houden.

Diewerke Folkertsma is zo'n gedenksteen en het mijne en de boeken, schilderijen en de werkstukken en de vriendinnencakes van vele andere vrouwen. Een snoer dat zichtbaar door levens loopt.

Opdat we ons herinneren. Dat herinneren is voortdurend nodig.

Want onze levens voltrekken zich in deze westerse cultuur op een immens groot filmdoek waarop nog altijd een zeer klassieke Hollywoodfilm wordt afgedraaid. De levens van vrouwen die vanuit feministische cultuurkritiek niet meer reageren vanuit een passieve activiteit, veroorzaken intussen al flinke beschadigingen op het celluloid.

Haar rol is niet meer van de 'vrouwelijke' zoals die door de filmmakers in Hollywood zijn bedacht. De beschadigingen door feministische-cultuurcritica's worden met alle macht door filmoperateurs in de gedaante van politieke, kerkelijke, patriarchale, autoritaire en economisch belanghebbenden, etc., vaak nog, met behulp van nog niet uit hun rol getreden 'vrouwelijke' handlangsters weggewerkt. Men zet zich in om hen uit te wissen, hen te voorkomen, hen buiten het kader van het doek te dirigeren.

We kunnen doorgaan met voorbeelden. Jullie weten ze ongetwijfeld uit je eigen leven aan te dragen. Als ik naar mijn eigen leven kijk, dan vindt daarin een escalatie plaats van afscheid, pijn - dat moet erbij, anders lijkt het te eenvoudig - en groei, sinds ik me bewust ben geworden van mijn ondergeschikte plaats in deze maatschappij en alles wat daarbij hoort.

Een dialectische ontwikkeling van these, antithese en synthese. In een zich steeds versnellende ontwikkeling.

⁶ Delhaas, Sieth, *Geen andere handen* (Baarn, 1992)

De vraag blijft over: groei waartoe?

Voor mij is de persoonlijke groei onverbrekkelijk verbonden met de maatschappij. Ik denk dat dat ook niet anders kan als ik mijn uitgangspunt kies in dat wat in vrouwenstudies filmgeschiedenis wordt genoemd: de maatschappelijke onderschikking van de vrouw.

Die onderschikking wil ik ongedaan maken. En ik meen dat we dat als feministische beweging allemaal willen.

Mijns inziens komen daar vanuit feministische theologie nog vragen bij vanuit het toekomstperspectief van onze maatschappij. Of liever nog, vanuit de gehele schepping: de kosmos.

Groei waartoe? Waar loopt de groei op uit als wij opgegroeid zijn met beelden van de leegte binnen de klassieke film van onze cultuur?

Hoe en met wat vullen wij die beelden van de leegte?

